

У СВІТІ ВЛАСНИХ НАЗВ

УДК 81'373.21: 81'373.611

Святослав Вербич

ВІД ЗАГАЛЬНОЇ НАЗВИ ДО ГІДРОНІМА

У статті проаналізовано назви гідрооб'єктів басейну Дністра, утворених способом метафоризації загальнозживаної лексики української мови. Основну увагу зацентовано на мотивації основи гідроніма певним переносним значенням, яке постало внаслідок переосмислення твірного апелятива. Простежено формування метафоричної семантики такої загальної назви.

Ключові слова: *апелятив, вторинна семантика, метафоричний гідронім, номінаційна модель, онімізація.*

The article analyzes the names of the hidroobjects Dniester basin; they are formed through the metaphorization of the Ukrainian common lexicon. Special attention was paid hydronym's stems motivated by figurative meaning, which arose as a result of rethinking noun appellative. It is dealt with formation of metaphoric semantics of the general title.

Key words: *appellative, secondary semantics, metaphorical hydronyms, nominating model, onimization.*

Переважна більшість гідронімів незалежно від часу їх виникнення сформувалася способом онімізації відповідних апелятивів здебільшого з географічною семантикою. Однак із-поміж назв гідрооб'єктів немало й таких, твірні основи яких співвідносяться із загальномовними або діалектними лексемами з негеографічним змістом. Це так звані метафоричні гідроніми, мотивовані апелятивами, вжитими в переносному

значенні. Такі гідроніми виникали в різні часи, що зумовлено особливостями образного (асоціативного) мислення людини. Серед них є як давні назви, наприклад із праслов'янською архаїкою, зафіксовані на різних слов'янських теренах (напр.: *Вили, Жолоб, Коліно* та ін.), так і пізніші, що постали на базі вже сформованих слов'янських мов. Узагалі метафоризація апелювальної лексики з дальшою її онімізацією – поширений спосіб номінації гідрооб'єктів [Скляренко 2012: 172], зокрема й басейну Дністра.

Наприклад, назва пот. *Блукáйло* (л. Тлумачика п. Дністра; с. Колінці Тлумачького р-ну Івано-Франківської обл.; СГУ: 59) словотвірно пов'язана з лексемою **блукáйло* < *блукáти* 'ходити без певної мети і напрямку' 'блудити' (СБГ 1: 203). Така семантика могла характеризувати потік із непостійною течією (потік, що змінює русло).

Назва пот. *Грішній* (л. Бару л. Тисьмениці п. Бистриці-Тисьменицької п. Дністра; с. Унятичі Дрогобицького р-ну Львівської обл.; СГУ: 156) навряд чи пов'язана з локальним (львів.) *гріх* 'пропуск під час оранки' [Шило 1974: 290]. В її основі можна вбачати ад'єктив *грішній* / *грешный* < *гріх* із нетопографічним значенням. Внутрішня форма топоніма *Грішній* відбиває, напевно, переосмислену семантику загальноживаної лексеми *грішній* 'пов'язаний із гріхами, сповнений гріхів' (СБГ 1: 172) ~ 'поганий', пор. у цьому контексті укр. діал. *грішно* 'погано', 'негарно' [Онишкевич 1984, 1: 193] і гідронім *Погáний* у бас. Пруту на Івано-Франківщині (СГУ: 432). Точнішу мотивацію на сьогодні визначити важко з огляду на брак додаткової позамовної інформації з регіону, де відзначений гідронім *Грішній*.

Назву р. *Гуслянка* (п. Гнилої Липи л. Дністра; м. Рогатин Івано-Франківської обл.; СГУ: 163) пов'язують з місцевим *гуслянка* 'солодке молоко, зварене і прокисле', вжитим у переносному значенні 'вода, насичена мінералами, мінералізована вода сірого кольору' [Габорак 2010: 131]. Пропоновану мотивацію семантики гідронімооснови назви *Гуслянка* вважаємо неостаточною, оскільки номінацію потоку з такою назвою могла зумовити й ознака 'заболочена', що постала внаслідок переосмислення семемами 'кисле молоко' →

‘щось густе’. Опосередковано таке тлумачення підтверджує локалізація пот. *Гусянка* як пр. *Гнилої* Липи.

Назва пот. *Злобний* (п. Бистриці-Тисьменицької п. Дністра; м. Трускавець Львівської обл.; СГУ: 215) рідкісна для українського гідронімікону. На наш погляд, гідронім *Злобний* можна етимологізувати так: у його основі – прикметник *злобний* ‘сердитий, злий’ (СБГ 2: 159) із вторинною семантикою ‘бурхливий, швидкий’ або ‘такий, що завдає шкоди’.

Назва пот. *Золотий* (л. Дністра; між рр. Вільховецький і Намірів, вище Стрипи; нп Соколів, Золотий Потік, Возилів Бучацького р-ну Тернопільської обл.; СГУ: 216) формально співвідносна з прикметником *золотий* < *золото*. Однак малоймовірно, що мотивація її основи пов’язана із *золотом*. Гідронімі паралелі відзначені в басейні Дніпра, Західного Бугу, Пруту, Сіверського Дінця (СГУ: 216), де покладів золота не засвідчено. Найпевніше, прикметник *золотий*, мотивуючи семантику гідронімів *Золотий*, реалізував інше – метафоричне значення – ‘золотистий (жовтий) колір’ (наприклад, про відтінок берегового ґрунту). Пор. стосовно цього назву р. *Золота Луна* в бас. Дністра (тече на Львівщині й Тернопільщині; СГУ: 216), препозитивний складник якої вказує на жовтуватий колір глини в долині річки (SG V: 251).

Назва пот. *Кожушний* (л. Дністра між рр. Прірва й Колодниця; с. Колодруби Миколаївського р-ну Львівської обл.; СГУ: 260) має паралель у басейні Одеру – пол. р. *Kożuszna* (СГУ: 75). Не становить труднощів з’ясування словотвору цих гідронімів: вони виникли в результаті онімізації відповідних апелятивів на зразок укр. *кожушний* < *кожу́х*. Складніше встановити ознаку, яка мотивувала семантику гідроніма *Кожушний*. З погляду логіки номінації гідрооб’єктів зв’язок назви *Кожушний* із відомим значенням прикметника *кожушний* ‘хутряний, шкіряний’ (ЕСУМ 1: 355) малопереконливий. Лексема *кожу́х* (> *кожушний*), напевно, могла розвинути метафоричну семантику, пор. із цього приводу блр. діал. *кажу́х* ‘трясовина, багно; грузьке місце, де під ногами вгинається і випинається болото’ [Яшкін 2005: 324], рос. діал. *кожу́х* ‘болото, трясовина’ [Борек 1972: 99].

У такому разі для гідроніма *Кожушаний* і споріднених назв можна припускати ‘болотисту’ семантику.

Гідронім *Ошўка* (р., л. Збруча л. Дністра; с. Гречана Волочеського р-ну Хмельницької обл.; варіант *Szukaj Woda*; СГУ, 408), найімовірніше, утворений лексико-семантичним способом від апелятива *ошўка* ‘омана’ < *ошўкати* ‘обманути’ (ЕСУМ 6: 487). У такому разі семантику основи цієї назви могла мотивувати ознака ‘річка з течією, що пересихає (зникає під землею)’. Місцевий краєзнавець зазначав, що русло цієї річки влітку пересихало.

Не викликає сумнівів метафорична семантика гідроніма – пот. *Пишний* (с. Микуличин Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.; СГУ: 422), яку деякі дослідники пов’язували з прикметниками у значеннях ‘гарний’, ‘буйний’, з великою кількістю розгалужень’. Закономірно постає питання: чим гарний?; чому інші річки (потоки) не гарні?; чи насправді потік ‘буйний’? У словникові сучасної української мови лексема *пишний* із дев’яти значень реалізувала і ‘буйний у своєму розквіті’, яке, однак, стосується рослин (СУМ IV: 372). Щодо річок і потоків, то ознака ‘буйний’ характеризувала радше особливості їхньої течії – швидку, нестримну, а не форму. На нашу думку, внутрішню форму гідроніма *Пишний* мотивувало інше значення прикметника *пишний* – ‘гордий, бундючний’ (пор. похідні *пишня* ‘горда та пишна дівчина’, *запишний* ‘пишний, бундючний’ (ЕСУМ 4: 381)), що метафорично могло вказувати на здатність потоку *набухати* водою під час повені, заливати все довкола.

Назва балки *Черевата* (п. Кучургану л. Турунчука л. Дністра; біля с. Новопетрівка Одеської обл.; ГНП: 94) ілюструє словотвірний зв’язок із прикметником *череватий(-а)*, пор. укр. *череватий* ‘з великим животом’ < *черево* ‘живіт’. Щодо ознаки, яка зумовила таку номінацію гідрооб’єкта, то вона, безперечно, метафорична, оскільки географічні апелятиви з основою *череват-* невідомі. Можливо, апелятив *череватий(-а)*, як твірний для відповідного гідроніма, вказував на випуклість русла балки (ГНП: 94). Пор. у цьому контексті укр. діал. *черево* ‘найширша частина в будь-якій посудині’ (ГГ: 210).

Отже, проаналізовані метафоричні за походженням гідроніми *Блукáйло, Грiшиний, Злбнний, Золотій, Кожушнний, Ошука, Піишиний, Черевáта* підтверджують продуктивність моделі творення власних географічних назв, базованої на переосмисленні значення загальноновживаної лексики (літературної і діалектної) української та інших мов. В основі цього семантичного процесу – певна подібність між об'єктом чи його властивостями і співвідносними предметами, ознаками чи діями.

Борек Г. Восточнославянские топонимы с формантом *-ьн-* / Г. Борек // Восточнославянская ономастика: М-лы и исследования / отв. ред. А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1972. – С. 90 – 144.

Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини: етимологічний словник-довідник. – 2-ге вид., перероб., доповн., уточнене / М. М. Габорак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 564 с.

Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2-х ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984.

Скляренко О. М. Типологічна ономастика: у 5 кн. Кн. 1: Лексико-семантичні особливості онімного простору / О. М. Скляренко. – О. : «Астропринт», 2012. – 416 с.

Яшкін І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых географічных тэрмінаў. Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск : Беларуская навука, 2005. – 808 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГНП – Гідронімія Нижнього Подністров'я / за ред. Ю. О. Карпенка. – К.; О. : Вища шк., 1981. – 112 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6.

СБГ – Словар української мови / Упоряд. з дод. власн. м-лу Б.Д. Грінченко ; надр. з вид. 1907 – 1909 рр. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 1 - 4.

СГУ – Словник гідронімів України / І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. – К. : Наук. думка, 1979. – 781 с.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, 1880 – 1902. – Т. I – XV.

REFERENCES

Borek, G. (1972). East-Slavic toponyms with a formant -n- In *East Slavic onomastics*. (Ed.). A. V. Superanskaya (pp. 90 – 144). Moscow: Nauka (in Russ.)

Gaborok, M. (2010). *Hydrodynamics of Ivano-Frankivsk region: etymological dictionary-directory*. (2nd ed.). Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukr.)

Onyshkevich, M. Ya. (1984). *Dictionary of Boiko dialects: in 2 vol.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Sklyarenko, O. M. (2012). *Typological onomastics: 5 books. Book 1: Lexical-semantic features of an onymic space*. Odessa: Astroprint (in Ukr.)

Yashkin, I. E. (2005). *Dictionary Belarusian local geographical terms. Topography. Hydrology*. Minsk: Bielaruskaja navuka (in Belarus)

LEGEND

ГПІ – Karpenko, Yu. O. (Ed.). (1981). *Hydronymy of the Lower Podnistrivya*. Kyiv; Odesa: Vyshcha shkola (in Ukr.)

ЕСУМ – Melnichuk, O. S. (Ed.). (1982 – 2012). *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: 7 vol.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

СБГ – Grinchenko, B. D. (Ed.). (1958). *Dictionary of the Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR (in Ukr.)

СГУ – Zheleznyak, I. M., Korpanova, A. P. and Masenko, L. T. and others. (1976). *Dictionary of hydronyms of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

SG – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. (1880 – 1902). Warszawa (in Polish)

Статтю отримано 13.06.2017

Sviatoslav Verbych

FROM GENERAL NAMES TO HYDRONYMS

Most hydronyms formed way onimization relevant geographic appellative with geographical semantics. The derivative basis based on individual name hidroobjects correlated with general language or dialectal words with non-geographic content. This is a metaphorical hydronyms, taken figuratively appellative motivate them and they describe the internal form names from various associations of non-geographic concepts. Such hydronyms occurred at different times, this is due to the peculiarities

shaped (associative) thinking person. Among them are the ancient names of such Proto-Slavic archaic, they are recorded at different Slavic territory. Also later names exist, they were formed on the basis of already existing Slavic languages. Metaphorization appellative vocabulary from further onimization it is a common method of nomination hidroobjects. The article describes hydronyms of the Dniester basin that we can qualify as metaphorical.